

สรุปและขอเสนอแนะ

1. สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาวิเคราะห์พระสังฆพัฒนาในภาคอีสาน จำนวน 38 รูป จากพื้นที่ 9 จังหวัด พบว่าปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชนบทตามหมู่บ้านต่าง ๆ คือ การที่พระสังฆพัฒนาได้พบเห็นสภาพปัญหาและความทุกข์ยากของชาวบ้าน จึงต้องการเข้ามาแก้ไขปัญหานั้นแก่ชาวบ้าน โดยอาจจะมียุทธวิธีอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลแฝงอยู่ด้วย แต่ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญ

จากโครงการและกิจกรรมสังฆพัฒนาต่าง ๆ ที่ดำเนินการในภาคอีสาน มีหลักการและแนวทางที่เน้นอยู่กับการพัฒนาจิตใจของชาวบ้านและกลุ่มผู้นำชุมชน และกิจกรรมการพัฒนาค่านิยมต่าง ๆ ที่มุ่งส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของชาวบ้าน โดยบทบาทที่พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาชนบทนี้ จำแนกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ พระสังฆพัฒนาผู้บริหารโครงการ ซึ่งได้แก่ พระสงฆ์ฆราวาสในระดับตั้งแต่เจ้าคณะอำเภอขึ้นไป เนื่องจากมีหน้าที่รับผิดชอบกิจกรรมของวัดต่าง ๆ ในเขตอำเภอที่ตนปกครองอยู่เป็นพื้นฐาน จึงมีระบบการทำงานและสามารถขยายกิจกรรมให้กระจายออกไปในวงกว้างให้ครอบคลุมทั้งอำเภอ และต้องแสดงบทบาทในฐานะเป็นผู้บริหารโครงการสังฆพัฒนา และอีกประเภทหนึ่ง คือ พระสังฆพัฒนาที่เป็นดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งเป็นพระสังฆพัฒนากลุ่มใหญ่ที่มีทั้งผู้ที่ยังเป็นพระลูกวัดธรรมดา และที่มีสถานภาพเป็นเจ้าอาวาส และเจ้าคณะตำบล

จากการศึกษาวิเคราะห์ บทบาทของพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมสังฆพัฒนาอยู่ในชุมชนต่าง ๆ ในภาคอีสาน สามารถจำแนกได้เป็น 4 ลักษณะ คือ

ก) บทบาทผู้ส่งเสริมสังฆพัฒนา คือ บทบาทที่พระสังฆพัฒนาคำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยที่ตนเองเป็นผู้จัดหาทรัพยากรและบริหารโครงการต่าง ๆ ด้วยตัวท่านเอง ชาวบ้านเพียงแต่เป็นสมาชิกผู้หนึ่งที่เข้าร่วมกิจกรรมของท่านภายใต้กรอบของเงื่อนไขและกฎเกณฑ์ที่ท่านกำ-

หนักขึ้น ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกโครงการต่าง ๆ เลย

ข) บทบาทผู้นำการพัฒนา เป็นบทบาทที่พระสงฆ์เป็นผู้นำชาวบ้านเข้ามาทำกิจกรรม สังคมพัฒนาชนบทต่าง ๆ โดยพระสงฆ์จะเป็นผู้คิดค้นโครงการ หรือติดต่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ มาดำเนินการ จะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าร่วมปรึกษาหารือบ้าง แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะคล้อยตามความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของท่านมากกว่าจะปรึกษาหารือคิดค้นกันขึ้นเองเพราะชาวบ้านมักจะศรัทธา และยอมรับในบารมีที่ท่านมีต่อชาวบ้าน จากการศึกษาภาคสนามพบว่าพระสังฆพัฒนาที่มีบทบาท เช่นนี้มีอยู่มากที่สุด

ค) บทบาทผู้ประสานงาน โดยกิจกรรมและโครงการสังฆพัฒนาต่าง ๆ มักจะเป็น การดำเนินการโดยพยายามชักนำความร่วมมือ และความสนับสนุนจากหลาย ๆ ฝ่าย ทั้งฝ่ายรัฐบาลและภาคเอกชนทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เพื่อให้เข้ามาดำเนินการพัฒนาในหมู่บ้าน และพยายามร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการชักจูงชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง ซึ่งชาวบ้านจะได้รับโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น แต่ด้วยเงื่อนไขและข้อจำกัดทางด้านความรู้และการติดต่อกับบุคคลภายนอก จึงทำให้ชาวบ้านคล้อยตามผู้นำชุมชนและพระสังฆพัฒนาเป็นส่วนใหญ่

ง) บทบาทเป็นที่เล็งสนับสนุนการพัฒนาในหมู่บ้าน โดยมีชาวบ้านเป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองอย่างสำคัญ ทั้งในด้านการคิดค้นโครงการ การปฏิบัติงานพัฒนา และร่วมรับผิดชอบติดตามผลงานพัฒนา พระสังฆพัฒนามีบทบาทเป็นเพียงที่เล็งที่คอยให้คำแนะนำปรึกษาและประสานการสนับสนุนจากภายนอกตามที่ชาวบ้านเห็นชอบร่วมกัน รวมทั้งการกระตุ้นเร่งเร้า ให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา พระสังฆพัฒนากลุ่มนี้มีอยู่น้อยมาก

จากการจำแนกบทบาทของพระสังฆพัฒนาเป็น 4 ลักษณะเช่นนี้แล้ว ได้คัดเลือกตัวอย่างเพื่อเข้าไปศึกษาแบบเจาะกรณี ซึ่งได้พบเห็นความแตกต่างที่สำคัญของการทำงานสังฆพัฒนาว่า อยู่ที่เงื่อนไขการมีส่วนร่วมของประชาชน อันเป็นแนวทางการทำงานที่จะสะท้อนให้เห็นว่าจะนำไปสู่การพึ่งตนเองของชาวบ้าน ทั้งในด้านการดำเนินชีวิต(สามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานได้เพียงไร) และด้านการพัฒนา เพราะจะเป็นแนวทางที่บังชี้ถึงโอกาสที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทได้จริงเพียงไร

เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์จากการศึกษาเฉพาะกรณี ปรากฏว่าบทบาทการส่งเสริมพัฒนา มีส่วนในการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นน้อยมาก ชาวบ้านเป็นเพียงผู้เข้ารับการส่งเสริม ชาวคณากรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจคัดเลือกโครงการเพื่อพัฒนาตนเอง โครงการต่าง ๆ ที่ดำเนินการเป็นเพียงความสนใจและความต้องการของพระสังฆพัฒนา โดยมีไคสะท้อนออกมาจากความจำเป็นพื้นฐานของประชาชน เมื่อเสร็จสิ้นการเข้าร่วมในโครงการส่งเสริมพัฒนาแล้ว จะไม่มีการสานตอกิจกรรม ชาวบ้านจะเอาไปใช้ประโยชน์ไคหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความพร้อมของแต่ละคนเองเป็นสำคัญ

ส่วนบทบาทผู้นำการพัฒนานั้น คุณภาพชีวิตของชาวบ้านจะเกิดขึ้นไคจากเงื่อนไข 2 ประการ คือ ความรู้และความสามารถทางการพัฒนาของพระสงฆ์ และศักยภาพทางการพัฒนา รวมทั้งฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน ว่าจะประสานสอดคล้องในการดำเนินกิจกรรมเพียงไร บางแห่งจึงเกิดสภาพพึ่งตนเองในการดำเนินชีวิต แต่ไม่สามารถพึ่งตนเองไคทางการพัฒนาหรือ บางแห่งอาจพึ่งตนเองไม่ไคทั้ง 2 ด้าน เป็นต้น

สำหรับบทบาทผู้ประสานงานพัฒนาชนบทนั้น ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองพอสมควร โครงการส่งเสริมพัฒนาต่าง ๆ ที่ดำเนินการจึงสามารถสะท้อนถึงความจำเป็นพื้นฐานของชาวบ้านไคในระดับหนึ่ง แต่ความสำเร็จในการพัฒนาคุณภาพชีวิตจะเกิดขึ้นไค ก็เนื่องจากความรู้ ความสามารถของพระสังฆพัฒนาประการหนึ่ง และสภาพการสนับสนุนช่วยเหลือจากปัจจัยภายนอก ว่าจะสามารถส่งเสริมการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของชาวบ้านไคมากน้อยเพียงไรอีกประการหนึ่ง

และบทบาทการเป็นที่เลี้ยงสนับสนุนการพัฒนาของชาวบ้านนั้นนับว่า เป็นแนวทางที่สอดคล้องเหมาะสมต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักการพึ่งตนเอง เพราะชาวบ้านจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทั้งในการตัดสินใจคัดเลือกโครงการ การปฏิบัติงาน และติดตามรับผิดชอบในผลที่จะเกิดขึ้น ดังนั้นโครงการส่งเสริมพัฒนาต่าง ๆ ที่ดำเนินการ จึงมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อยู่กับปัญหาที่ชาวบ้านขาดแคลนในความจำเป็นพื้นฐาน อีกทั้งชาวบ้านยังร่วมกันพัฒนาตนเอง และดำเนินโครงการต่าง ๆ ด้วยความพยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในหมู่บ้านให้เป็นประโยชน์มากที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรมนุษย์ ถึงแม้ปัจจุบันชาวบ้านจะยังไม่สามารถพึ่งตนเองในการดำเนินชีวิตได้ แต่

ก็สามารถพึ่งตนเองทางการพัฒนาได้ จึงพอจะเห็นแนวโน้มของชาวบ้านที่น่าจะพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองให้ดีขึ้นและสามารถพึ่งตนเองในการดำเนินชีวิตได้ในอนาคต

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ลักษณะกิจกรรมการพัฒนาชนบท ของพระสงฆ์ในภาคอีสาน มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การแก้ไขปัญหาความทุกข์ยากของชาวชนบท แต่การดำเนินโครงการของพระสงฆ์พัฒนาส่วนใหญ่ยังขาดการส่งเสริมการพึ่งตนเอง ดังนั้นกิจกรรมพัฒนาเหล่านี้ จึงยังไม่สามารถสะท้อนออกมาจากความต้องการของชาวชนบทเองอย่างแท้จริง และยังไม่สามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของชาวบ้าน เพื่อเป้าหมายการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้

โดยอุปสรรคสำคัญที่งานพัฒนาส่วนใหญ่ยังไม่ส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวชนบท คือ พระสงฆ์ส่วนใหญ่แสดงบทบาทในฐานะเป็นผู้นำการพัฒนา โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองน้อย ความสำเร็จหรือล้มเหลวของงานพัฒนาจึงมีได้ขึ้นอยู่กับตัวชาวชนบทเอง แต่จะขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถของพระสงฆ์พัฒนาแต่ละรูปเป็นสำคัญ

การจะพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชาวชนบทภาคอีสานในปัจจุบัน ซึ่งมีปัญหาสำคัญ คือ ความยากจน และขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ภัยการใช้แรงงานหรือโครงการต่างๆ ที่บุคคลจากภายนอกเข้าไปเสนอให้ จะเกิดอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย แนวทางที่เหมาะสมที่สุดก็คือ การสร้างเสริมให้ชาวชนบทภาคอีสานสามารถพัฒนาตนเองได้ ซึ่งในขั้นแรกควรจะต้องพัฒนากิจกรรมทางการพัฒนาของชาวชนบทเอง คือ สร้างจิตสำนึกทางการพัฒนา พร้อมทั้งการให้ข่าวสารความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ต่อความเข้าใจในหลักการพัฒนาแก่ชาวบ้านและผู้นำชุมชน (รวมทั้งพระสงฆ์ด้วย) พร้อมทั้งส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาที่จะสนับสนุนพฤติกรรมความร่วมมือของชาวบ้านในทุกขั้นตอน รวมทั้งการให้ความสนับสนุนด้านทรัพยากรที่จำเป็นทางการพัฒนา แต่จะต้องเป็นการสะท้อนขึ้นมาจากชาวบ้านส่วนใหญ่ มิใช่จากผู้นำบางคน หรือเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ เป็นผู้ตัดสินใจให้

ข้อสังเกตประการหนึ่งจากการศึกษาบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสาน คือ ทำไมชาวบ้านยอมรับการมีบทบาททางสังคมของพระสงฆ์ แต่มีจำนวนมากที่ไม่เข้าใจและไม่ยอมรับบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ ซึ่งประเด็นนี้เมื่อวิเคราะห์โดยละเอียดแล้ว น่าจะมี

ความเกี่ยวข้องโดยตรงกับความแตกต่างระหว่างบทบาทของพระสงฆ์ที่ชาวบ้านคาดหวังไว้ และบทบาทที่พระสงฆ์แสดงจริงๆ แต่ทั้งนี้อิทธิพลของสภาพพื้นฐานและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนก็มีผลโดยอ้อมต่อความคาดหวังในบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ด้วย

จากการศึกษาภาคสนามพบว่า ในชุมชนที่ชาวบ้านไม่มีความเชื่อคร่อนทางเศรษฐกิจมากนักประการหนึ่ง และในชุมชนที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปมีบทบาทการพัฒนาชนบทมากอีกประการหนึ่ง จะมีผลให้ชาวบ้านไม่สนใจการทำงานพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะคาดหวังให้พระสงฆ์มีบทบาทเฉพาะผู้นำทางศาสนา เป็นสาวกของพุทธศาสนาที่มีหน้าที่เผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ เป็นสื่อกลางในการทำบุญและประกอบศาสนพิธีให้แก่ชาวบ้าน ในส่วนของบทบาทการพัฒนาชนบทนั้นมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง พระสงฆ์คือผู้บริสุทธิ์ไม่ควรไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางโลก ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่ยอมรับในบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ และไม่เข้าใจว่าทำไมพระสงฆ์จึงต้องมามีบทบาทในค่านี้อยู่

แต่ในขณะเดียวกัน ในชุมชนที่ชาวบ้านมีปัญหาเดือดร้อนหรือทุกข์ยากในด้านต่าง ๆ ชาวบ้านจะมีความคาดหวังที่จะให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทช่วยพัฒนาชุมชนสูงมาก ทั้งนี้เพราะชาวบ้านในชุมชนเหล่านี้มักจะไม่ได้รับการเหลียวแลเอาใจใส่ทางการพัฒนาจากบุคคลภายนอกชุมชน จึงได้ฝากความหวังไว้กับผู้นำชุมชน และเมื่อพระสงฆ์เข้ามาแสดงบทบาททางด้านการพัฒนาชุมชน อีกทั้งยังสามารถพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนได้มาก ความยอมรับในบทบาทของพระสงฆ์ค่านี้อาจเกิดขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนมากคือ ความคาดหวังและการยอมรับของชาวบ้านเลิงแสงที่มีต่อบทบาทการพัฒนาชนบทของพระอัครา ปัญญาโร เป็นต้น

ในประเด็นการยอมรับในบทบาทการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์นี้ จะเกี่ยวเนื่องอย่างสำคัญกับความรู้ความสามารถของพระสงฆ์พัฒนาด้วย กล่าวคือพระสงฆ์พัฒนาที่มีความสามารถที่จะนำเอาเทคนิควิทยาการสมัยใหม่และหลักพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้มากน้อยเพียงไร เพราะพระสงฆ์พัฒนาจะยึดหลักพุทธศาสนามาใช้พัฒนาชนบทเพียงด้านเดียวไม่พอเพียง ปัญหาของชุมชนหลาย ๆ ด้านหลักธรรมไม่สามารถแก้ไขปัญหาค่าได้ จำเป็นต้องพึ่งพาเทคนิควิทยาการสมัยใหม่เข้ามาพัฒนา อีกประการหนึ่งพระสงฆ์พัฒนาจะมีความสามารถเพียงไรที่จะติดต่อหรือชักนำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือองค์กรเอกชนเข้ามาสนใจช่วยกันพัฒนาชุมชนของตน เพราะพระสงฆ์พัฒนามีข้อจำกัดมากในด้านเงินทุนและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นในการพัฒนา อีกทั้งชาว

บ้านเองก็ยังไม่อยู่ในสภาพที่จะพึ่งตนเองได้ จึงจำเป็นต้องพึ่งพาการสนับสนุนด้านเงินทุนและวัสดุอุปกรณ์ในการพัฒนาต่าง ๆ จากภายนอก

อย่างไรก็ตามในด้านการพึ่งพาด้านเงินทุนหรือวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการพัฒนานั้น ถึงแม้ว่าพระสังฆพัฒนาจะไม่ได้รับการช่วยเหลือจากบุคคลภายนอก แต่ก็อาจจะพลิกแพลงวิธีการทำงานได้ในหลาย ๆ ด้าน ด้านหนึ่งคือ พยายามสร้างความเชื่อและค่านิยมในเรื่อง "การทำบุญ" ให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน ด้านต่อมาคือ ความพยายามประยุกต์พิธีกรรมและประเพณีทางศาสนาให้เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน และด้านสุดท้ายคือความพยายามเปลี่ยนแปลงวิธีการอบรมธรรมเพื่อการสั่งสอนชาวบ้าน โดยใช้วิธีการและภาษาที่ง่ายต่อการเข้าใจ พร้อมทั้งสอดแทรกหลักธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

ในเรื่องการทำบุญนี้ นับเป็นความเชื่อและค่านิยมพื้นฐานของชาวชนบทไทยที่ไคยคือปฏิบัติกันมานาน ด้วยความคาดหวังว่าจะเป็นการสร้างบุญกุศลที่จะช่วยหนุนส่งให้ชีวิตในภพภาคหน้าสุขสบายกว่าในปัจจุบัน คนที่ยังจนมากเท่าไรก็จะมีศรัทธาแรงกล้าที่จะบริจาคทรัพย์เพื่อการทำบุญถึงแม้ว่าจะไม่สามารถบริจาคทรัพย์ได้จำนวนมากๆ ก็ตาม ดังนั้นถ้าหากเราอาศัยพื้นฐานความศรัทธาที่มีอยู่มากเช่นนี้ มาปรับวิธีการทำบุญให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา จะสามารถทดแทนการขาดแคลนเงินทุนและวัสดุอุปกรณ์ทางการพัฒนาได้บ้าง

สำหรับประเด็นนี้จากการศึกษาภาคสนามได้พบว่า มีพระสังฆพัฒนาหลาย ๆ ท่านที่ได้พยายามปรับเปลี่ยนความเชื่อและค่านิยมของชาวบ้านในด้านนี้ ตัวอย่างเช่น พระอ่าง ปัญญโร พยายามสอนชาวบ้านอยู่เสมอว่า "บุญคือความสะอาด บาปคือความสกปรก" การทำความสะอาดบ้านเรือนหรือชุมชนก็คือการทำบุญทางหนึ่ง การทำบุญไม่ใช่เพียงแค่การถวายจตุปัจจัยไทยทานให้แก่พระสงฆ์ การให้ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือเพื่อนบ้านที่ยากจนก็เป็นการทำบุญเช่นกัน และการทำบุญที่สำคัญมากคือความพยายามที่จะประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและสังคม

ในด้านการประยุกต์พิธีกรรมและประเพณีทางศาสนาให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนนี้ มีรูปแบบการดำเนินการได้หลายลักษณะด้วยกัน ตัวอย่างเช่น การแรงจูงใจให้ชาวบ้านประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วยความประหยัด หรือการประยุกต์ประเพณีเข้าพรรษามาเป็นเงื่อนไข

ให้ชาวบ้านลดละในอบายมุข หรือการประยุกต์ประเพณีบุญคุ้มข้าวใหญ่หรือการก่อเจดีย์ข้าวเปลือก ซึ่งแต่ก่อนส่วนใหญ่จะนำข้าวเปลือกที่ได้ไปขายแล้วนำเงินมาพัฒนาวัด แต่ในปัจจุบันมีหลายวัดที่นำข้าวเปลือกไปจัดตั้งธนาคารข้าวเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาชาวบ้านขาดแคลนข้าวบริโภค เป็นต้น

นอกจากนี้พระสังฆพัฒนาบางรูปได้ประยุกต์ประเพณีและวันสำคัญต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนา เช่น การจัดงานวันกตัญญูในประเพณีวันสงกรานต์ หรือการจัดงานวันพัฒนาในวันที่ 5 ธันวาคม เป็นต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อชักนำให้ชาวบ้านมาร่วมกันทำงานด้านต่าง ๆ พร้อมทั้งให้การอบรมชี้แนะชาวบ้านให้เข้าใจในแนวทางปฏิบัติตนให้เป็นคนดี สามารถสร้างประโยชน์สุขให้แก่ตนเองและส่วนรวม เพื่อให้ชาวบ้านได้ถึงพร้อมทั้งการอบรมสั่งสอนและการปฏิบัติ

ส่วนด้านการอบรมธรรมและการสอดแทรกหลักธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านนั้น ควรเน้นลักษณะการอธิบายธรรมด้วยภาษาที่ชาวบ้านสามารถเข้าใจได้ง่าย อีกทั้งมีการยกตัวอย่างในชีวิตจริงที่ชาวบ้านสามารถเข้าใจและนำไปใช้ในวิถีประจำวันได้มิใช่การอ้างอิงกับนิทานหรือชาดกต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางให้ชาวบ้านนำไปปรับปรุงการดำเนินชีวิตของตนเอง และมีจิตสำนึกที่มุ่งประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน มีความเสียสละไม่เห็นแก่ตัว ซึ่งพระสังฆพัฒนาต่างก็ได้เสนอแนะหลักธรรมต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมต่อการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดีของชาวชนบท แต่พอสรุปได้เป็น 4 หลักธรรมที่สำคัญ คือ

ก) สปัจริยธรรม 7 คือ หลักธรรมที่มุ่งสอนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม คือสอนให้รู้หลักการและเหตุผล รู้จักความมุ่งหมาย รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน รู้จักบุคคล และรู้จักตนเอง

ข) หลักธรรมที่จะช่วยให้แต่ละคนเป็นสมาชิกที่ดี เป็นผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคม ได้แก่ พรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา หลักธรรมหนึ่ง อีกหลักธรรมหนึ่ง ได้แก่ สังคหวัตถุ 4 คือ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา

ค) หลักธรรมที่มุ่งเสริมสร้างการดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ ที่เป็นจุดหมายของการมีชีวิตที่สำคัญ คือ วิทยุธรรมมีกัตตประโยชน์ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์เกี่ยวกับชีวิต

ประจำวัน อันเกิดขึ้นด้วยกำลังความเพียร สติปัญญาของตนโดยชอบธรรม และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่ง
เหล่านั้นในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ซึ่งมีหลักธรรม 4 ประการ
คือ อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร) อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา)
กัลยาณมิตตตา (คบหากันดีเป็นมิตร) และสมชิวตา (เลี้ยงชีวิตแต่พอดี)

ง) การละเลิกในอบายมุข คือ หลีกเว้นความประพฤติที่เป็นช่องทางของความ
เสื่อม ความพินาศ ซึ่งจะเป็นเหตุให้โทษภัยภัยย่อยยับไป อบายมุขดังกล่าวมี 6 ประการ คือ ดิน
สุราและของมีเมา ดินเที่ยวกลางคืน ดินเที่ยวดูการละเล่น ดินการพนัน คบคนชั่วและเกี้ยว
กรานการทำงาน

2. ข้อเสนอแนะต่อแนวทางสังฆพัฒนาชนบท

1) ควรจะพัฒนาจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาวัตถุ

งานสังฆพัฒนาควรจะต้องมุ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตใจ เพื่อให้ชาวชนบท
เห็นความสำคัญของศีลธรรมและจริยธรรมต่าง ๆ ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขไม่เบียด
เบียนซึ่งกันและกัน คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์
ส่วนตน และพร้อม ๆ กันนี้ในขณะที่พัฒนาจิตใจก็ควรที่จะพัฒนาความรู้ด้วย โดยการพัฒนา
ความรู้ควรจะเป็นงานพัฒนาที่เสริมการพัฒนาค้นคว้าจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการสามัคคีกัน
ทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ตัวอย่างเช่น ธนาคารข้าว กองทุนยา สหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น

การพัฒนาแบบควบคู่ไปพร้อมกันทั้งการพัฒนาค้นคว้าวัตถุและจิตใจนี้ จะเป็นแนวทาง
ให้ชาวชนบทได้เข้าใจถึงคุณค่าของการพัฒนา มิใช่มุ่งพัฒนาเพื่อการยกระดับรายได้ของครอบครัว
โดยมิได้คำนึงถึงคุณภาพชีวิต ตัวอย่างเช่น การพัฒนาค้นคว้าสาธารณสุขควรมุ่งที่จะพัฒนาให้ตนเอง
มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มิใช่เพื่อให้มีส่วนร่วมดำเนินธุรกิจของกองทุนยา ให้มีผลงอกเงย
ทางเศรษฐกิจมีกำไรทางการค้าที่จะนำมาแบ่งปันผลกำไรกัน

2) ควรจะเน้นการพัฒนาบุคคล

ด้วยความพยายามให้แต่ละคนได้เข้าใจในวิถีการดำเนินชีวิตและเข้าใจในปัญหาของตนเอง การพัฒนาคนหรือการพัฒนาบุคคลที่ได้ผลที่สุด คือ การพัฒนาตนเอง ดังนั้นพระสงฆ์จึงไม่อาจพัฒนาจิตใจให้แก่คนอื่นได้ เพียงแต่จะสามารถชี้แนะหรือนำทาง ใด และวิธีการชี้แนะที่ดีที่สุดก็คือ "การสร้างแบบอย่าง" โดยอาจจะหากกลุ่มทดลองสักกลุ่มหนึ่งแล้วพยายามพัฒนาให้บุคคลกลุ่มนี้มีพฤติกรรม และวิถีการดำเนินชีวิตที่ดี ตัวอย่างเช่น โครงการหมู่บ้านปลอดอบายมุขของพระบัญญัติ อนุตตโร แห่งวัดป่าธรรมคา อ.บัวใหญ่ จ.นครราชสีมา ท่านต้องการพัฒนาหมู่บ้านปลอดอบายมุขขึ้นมาแห่งหนึ่ง เพื่อทดลองสร้างชุมชนตัวอย่างที่ดี ที่จะสามารถเป็นแบบอย่างแก่สังคมโดยรวมได้ ด้วยความคาดหวังว่าจะมีการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมปลอดอบายมุขได้ในที่สุด

3) ควรจะเน้นการพึ่งตนเองของชาวบ้าน

พระสงฆ์พัฒนาควรจะลดบทบาทของตนเอง จากการเป็นผู้นำชาวบ้านทำกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ลง โดยควรจะเปลี่ยนบทบาทมาเป็นที่เลี้ยงให้การสนับสนุนและกระตุ้นให้ชาวบ้านพัฒนาตนเอง เพราะการมีบทบาทเป็นผู้นำการพัฒนาชุมชนจะไม่ช่วยเสริมสร้างการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีวกร กิจกรรมของท่านอาจจะนำชาวบ้านให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองได้จริง แต่เมื่อไรที่ท่านต้องไปจำพรรษาที่อื่น ๆ หรือมรณาไปแล้ว คุณภาพชีวิตของชาวบ้านจะเสื่อมลงไปอีกเพราะไม่รู้จักที่จะพัฒนาตนเอง

4) ควรจะสร้างทายาทในงานสงฆ์พัฒนา

ปัจจุบันพระสงฆ์พัฒนามักจะทำงานด้วยตนเองในทุก ๆ ด้าน อาจจะมีพระลูกวัดบางรูปที่เป็นผู้ช่วยในการทำงานสงฆ์พัฒนาของท่านในกิจกรรมต่าง ๆ แต่ยังคงขาดการพัฒนาศักยภาพพระลูกวัดเหล่านั้นให้สามารถมีบทบาทสำคัญและสืบทอดงานสงฆ์พัฒนาต่อไปได้ เมื่อใดที่ท่านย้ายไปจำพรรษาที่อื่น หรือมรณาไป งานสงฆ์พัฒนาก็จะหยุดชะงักลง อันอาจจะทำให้วัด และพระสงฆ์กลายเป็นสถาบันที่ไม่มีบทบาทหน้าที่อย่างสำคัญต่อชุมชนดังเช่นที่ผ่านมา และอาจจะทำให้ชาวบ้านเสื่อมศรัทธาในพุทธศาสนาลงไป

ดังนั้น พระสังฆพัฒนาที่มีความสามารถจึงไม่ควรจะอยู่ที่ใดนานเกินไป เพียงแต่อยู่เพื่อช่วยพัฒนาชาวบ้านในระยะหนึ่ง พร้อมทั้งสร้างพระสงฆ์ในหมู่บ้านให้เป็นทายาทสืบทอดบทบาทสังฆพัฒนาต่อไป แล้วตัวท่านเองควรจะย้ายไปพัฒนาในชุมชนอื่น ๆ เพื่อการพัฒนาและสร้างทายาทให้แก่ชุมชนอื่นต่อไปอีก แต่ทั้งนี้ไม่ควรจะวางมือแก่ทายาทโดยสิ้นเชิง ควรจะคอยติดตามดูความเคลื่อนไหว กระตุ้นเร่งเร้า และคอยชี้แนะการทำงานพัฒนาของพระสังฆพัฒนาทายาทตามความจำเป็นและโอกาสอันควร

5) ควรจะประสานงานสังฆพัฒนาในที่ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าหากสามารถจะรวมตัวกันเป็นศูนย์สังฆพัฒนา หรือเป็นองค์กรสังฆพัฒนาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานสังฆพัฒนามาก เพราะจะสามารถประสานความช่วยเหลือและแก้ไขการทำงานสังฆพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งกันและกันได้ เนื่องจากพระสังฆพัฒนาแต่ละรูปอาจจะมีความรู้ความสามารถ หรือประสบการณ์การทำงานที่แตกต่างกัน การมีศูนย์หรือองค์กรประสานงานกัน จะช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ต่อกัน และในที่สุดจะสามารถสร้างขบวนการสังฆพัฒนาที่มีระเบียบแบบแผน มีหลักการและแนวทางการทำงานที่ประสานเสริมและสอดคล้องกับการแก้ไขปัญหาของชาวชนบทได้โดยส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม การจัดตั้งศูนย์หรือองค์กรประสานงานสังฆพัฒนานี้ ควรจะเป็นการริเริ่ม และดำเนินการโดยพระสังฆพัฒนาในภูมิภาคต่าง ๆ เอง . ไม่ควรจะเป็นการจัดตั้งขึ้นของรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน เพราะหน่วยงานและองค์กรเหล่านี้เป็นบุคคลภายนอก ที่อาจจะไม่เข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ของการพัฒนาในภูมิภาคนั้น ๆ ใด ๆ และจะทำให้ถูกแทรกแซงในการทำงาน จนกระทั่งศูนย์หรือองค์กรที่จะจัดตั้งขึ้นไม่มีอิสระในการดำเนินงานเท่าที่ควร แต่อาจจะขอความสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐบาล หรือองค์กรพัฒนาเอกชนได้ในบางด้าน เช่น ขาดสารความรู้และเทคนิคใหม่ ๆ ทางการพัฒนา หรืองบประมาณในการดำเนินการบริหาร แต่ก็จะขอความสนับสนุนเพียงช่วงระยะแรก ๆ จากนั้นควรจะหาทางพึ่งตนเองในการทำงาน

6) การทำงานของพระสังฆพัฒนาในแต่ละชุมชน ควรจะสร้างแบบแผนการประสานงานที่เหมาะสมกับผู้นำชุมชนและข้าราชการหรือองค์กรเอกชน

เพื่อให้เกิดการประสานการทำงานร่วมกับทุกฝ่าย เพราะทางฝ่ายพระสังฆพัฒนาเองก็มีข้อจำกัดในหลาย ๆ ด้าน การทำงานสังฆพัฒนาเพียงฝ่ายเดียวอาจจะไม่สามารถพัฒนาชุมชนชนบทต่าง ๆ ได้ประสบผล จึงควรจะประสานความร่วมมือกับฝ่ายอื่น ๆ เพื่อเสริมในข้อจำกัดต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเงินทุนและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็น ตลอดจนความรู้และเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งพระสงฆ์ไม่มีโอกาสจะได้ศึกษาจนมีความรู้เพียงพอจะนำมาประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาบางประการในสังคมปัจจุบันได้

7) ควรจะมุ่งพัฒนาเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชาวชนบท

การพัฒนาค่านิยมหรือการพัฒนาจิตสำนึกทางการพัฒนาให้แก่ชาวชนบทแต่เพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอต่อการพึ่งตนเองทางการพัฒนา การที่ชาวบ้านมีศีลธรรม จริยธรรม หรือคุณธรรม มิใช่จะสามารถพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ การสร้างเสริมศักยภาพทางการพัฒนาจะเป็นแนวทางที่สนับสนุนการพัฒนาตนเองของ ชาวชนบทได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านข่าวสารความรู้และวิทยาการสมัยใหม่ รวมทั้งเงินทุนสนับสนุนหรือวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็นในการพัฒนาชนบท

พระสังฆพัฒนา ไม่ควรคิดว่าการสร้างเสริมศักยภาพดังกล่าวให้แก่ชาวชนบทเป็นหน้าที่ของรัฐบาลหรือเอกชน ถึงแม้พระสังฆพัฒนาจะขาดความรู้ และเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ และขาดเงินทุนหรือวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็ตาม แต่พระสังฆพัฒนามีโอกาสที่จะชักนำหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ไปช่วยสร้างเสริมได้ ถ้าปล่อยให้ชาวบ้านแสวงหาศักยภาพเหล่านั้นเอง ก็คงจะเป็นไปได้อย่างยาก ชาวชนบทมีข้อจำกัดต่าง ๆ หลายประการไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง ตัวอย่างเช่น ข้อจำกัดด้านพื้นฐานความรู้ หรือข้อจำกัดด้านความยากจน เป็นต้น